

Političke prekretnice i urbana memorija: Promjene uličnog nazivlja Osijeka u 20. stoljeću

Barbara Balen

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet, Katedra za povijest umjetnosti, Osijek, Hrvatska

e-mail: bbalen@ffos.hr

ORCID: 0009-0005-3934-4278

SAŽETAK Promjene uličnog nazivlja tijekom 20. stoljeća predstavljaju jasan odraz političkih previranja i ideoloških smjena. Imenovanja i preimenovanja ulica odražavaju političke i ideološke prekretnice te pokušaje hegemonijskih narativa nad javnim prostorom. U postsocijalističkom kontekstu proučavanje uličnog nazivlja posebno je važno jer omogućuje uvid u načine na koje različiti režimi rekonstruiraju identitet grada kroz simboličku aproprijaciju prostora. Iako su promjene uličnog nazivlja u Hrvatskoj već proučavane u nekim većim gradovima (Zagreb, Split, Rijeka), promjene uličnog nazivlja u Osijeku nisu do sada sustavnije proučavane.

U ovom radu analizirane su dijakronijske promjene uličnog nazivlja u tri najstarije gradske četvrti Osijeka (Tvrđi, Gornjem gradu i Donjem gradu) tijekom šest ključnih povijesno-političkih razdoblja 20. stoljeća: Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevine Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske, Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske. Integracijom digitaliziranih arhivskih kartografskih prikaza iz fonda Državnog arhiva u Osijeku te prostorno-analitičkih GIS metoda, provedena je detaljna analiza dijakronijskih promjena nazivlja. Rezultati pokazuju da je najviše promjena uličnog nazivlja zabilježeno tijekom političko-ideoloških promjena, posebno u razdoblju komunističke vlasti i nakon osamostaljenja Republike Hrvatske. Najviše su promjena doživjele središnje, povijesno i simbolički najvažnije ulice dok su periferne i novije ulice češće zadržavale nazivni kontinuitet.

Rad doprinosi razumijevanju odnosa između političkih promjena, urbanog identiteta i prostora u hrvatskom i širem postsocijalističkom kontekstu te uvodi metodološku novinu primjenom GIS pristupa u analizi urbane toponimije. Dobiveni rezultati mogu poslužiti kao temelj za daljnja interdisciplinarna istraživanja, kao i za oblikovanje urbanih politika očuvanja i promjene nazivlja javnog prostora.

Ključne riječi: ulično nazivlje, geografski informacijski sustav (GIS), politička ideologija, Osijek, 20. stoljeće, urbana toponimija.

1. Uvod

Ulično nazivlje označava sustav imena ulica, trgova i drugih javnih površina naseljenih mjesta. Kao ključan segment urbane toponimije ono ima pragmatičnu funkciju orijentacije u prostoru, ali i simboličku ulogu prenošenja kulturnih, povijesnih i političkih značenja (Azaryahu, 1996.; Czepczyński, 2008.). Nazivi ulica nisu neutralni – oni su „tekst“ grada, koji u materijalni krajolik ugrađuje slojeve kolektivnog pamćenja, identitetske narative i poruke o vrijednostima zajednice (Rose-Redwood i dr., 2010.; Light, Nicolae i Suditu, 2002.). Analiza urbanog nazivlja tako omogućuje uvid u odnose moći, procese identitetske konstrukcije i načine na koje društvo selektivno pamti i reinterpretira vlastitu prošlost (Rusu, 2019.; Palonen, 2008.).

Promjene uličnog nazivlja izraz su političkih i ideoloških promjena, posebno u razdobljima društvenih prevrata i tranzicija. U tim trenucima nazivi ulica postaju poligon simboličke borbe – novi režimi nastoje javni prostor osloboditi prethodnih značenja i nametnuti vlastite interpretacije povijesti (Azaryahu, 1996.; Gill, 2005.). Posebno je to vidljivo u postsocijalističkim gradovima istočne i jugoistočne Europe, gdje su devedesetih godina 20. stoljeća provedene masovne promjene uličnog nazivlja radi dekonstrukcije komunističkog nasljeđa i reafirmacije nacionalnih identiteta (Light i dr., 2002.; Rusu, 2019., 2020., 2021.). Studije slučaja iz Bukurešta, Budimpešte, Praga i drugih gradova pokazuju kako je kroz proces preimenovanja ulica novi identitetski diskurs materijaliziran u urbanom prostoru, a sam čin zamjene imena često je izazivao i društvene kontroverze (Palonen, 2008.; Azaryahu, 1997.).

U hrvatskom kontekstu preimenovanja ulica tijekom 20. i 21. stoljeća također jasno odražavaju političke promjene i transformacije kolektivnog identiteta. Prvi valovi zamjena nazivlja prate promjene državnih režima – od Austro-Ugarske, Kraljevine Jugoslavije, NDH, komunističke Jugoslavije do samostalne Republike Hrvatske (Šakaja i Crljenko, 2017.; Sršan, 2001.). Analize za Zagreb, Rijeku i Split potvrđuju obrasce u kojima su najizloženije središnje i simbolički važne gradske ulice, dok periferne ili „neutralne“ ulice češće zadržavaju staro ime (Šakaja i Stiperski, 2007.; Mirošević i Borzić, 2014.).

Međunarodne i domaće studije primjenjuju različite teorijske pristupe: od političke geografije i kritičke toponimije (Czepczyński, 2008.; Rusu, 2020.; Palonen, 2008.) preko semiotike prostora (Azaryahu, 1996.; Rose-Redwood i dr. 2010.) do geografije memorije (Tucci, Ronza i Giordano, 2011.; Light i dr., 2002.). Svi oni naglašavaju dvostruku funkciju nazivlja – ono je istodobno instrument svakodnevne orijentacije i „banalni nositelj“ ideologije (Billig, 1995.; Azaryahu, 1997.). Suvremena istraživanja sve više ističu metodološke prednosti korištenja geografskog informacijskog sustava (GIS-a) u analizi prostorno-vremenskih obrazaca preimenovanja (Affek, 2013.; Luft i Schiewe, 2021.a; Cascón Katchadourian i Alberich Pascual, 2021.). GIS alati omogućuju kvantifikaciju promjena, vizualizaciju dinamike preimenovanja te integraciju

prostornih, povijesnih i društvenih podataka u sveobuhvatne analize (Jovanović i Ore- ni, 2021.; Luft i Schiewe, 2021.b). Takav interdisciplinarni pristup omogućuje dublje razumijevanje načina na koji se politika, identitet i kolektivno sjećanje „upisuju“ u urbani prostor.

U Hrvatskoj, iako je ulično nazivlje obrađeno u nekoliko većih gradova, sustavna pro- storno-vremenska i kvantitativna analiza uz integraciju GIS-a još je uvijek nedovoljno primijenjena (Šakaja i Crljenko, 2017.; Balen, 2023.). Osnovni je cilj ovog istraži- vanja stoga analizirati dijakronijske promjene uličnog nazivlja na primjeru Osijeka, usporediti ih s obrascima iz drugih hrvatskih te postsocijalističkih gradova Europe te dati doprinos razumijevanju odnosa između političkih promjena, urbanog identiteta i prostora.

1.1. Prostorno-vremenski okvir istraživanja

Istraživanje obuhvaća tri najstarije gradske četvrti Osijeka – Tvrđu te Gornji i Donji grad – koje čine povijesnu jezgru grada. Osijek je četvrti po veličini grad u Hrvatskoj te središte istočne Slavonije, smješten na desnoj obali Drave (Magaš, 2013.). Grad ima dugu i slojevitou povijest, od prapovijesnih i rimskih naselja, srednjovjekovnog razvoja, razdoblja osmanske i habsburške vlasti, do modernih urbanih transformacija (Sršan, 1996.; Sršan, 2008.). Posebno je značajno 20. stoljeće zbog brojnih političkih i društvenih prevrata koji su izravno utjecali na urbani razvoj i identitet grada. Na- kon raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine Osijek ulazi u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Kraljevine Jugoslavije), kada dolazi do reorganizacije gradske uprave i promjena u urbanističkom planiranju. Tijekom Drugog svjetskog rata grad postaje pogranično područje unutar Nezavisne Države Hrvatske, uz izražene političke i demografske promjene. Nakon 1945. Osijek postaje dio socijalističke Ju- goslavije, kada se grad dalje razvija, osobito kroz urbanizaciju, izgradnju novih četvrti i industrijalizaciju, ali i kroz značajne transformacije javnog prostora i nazivlja ulica pod utjecajem nove ideologije (Sršan, 2001.). Razdoblje od 1991. do 1995. godine obilježeno je teškim razaranjima tijekom Domovinskog rata, ali grad nikada nije bio osvojen te nakon mirne reintegracije započinje obnova i grad se nastavlja razvijati.

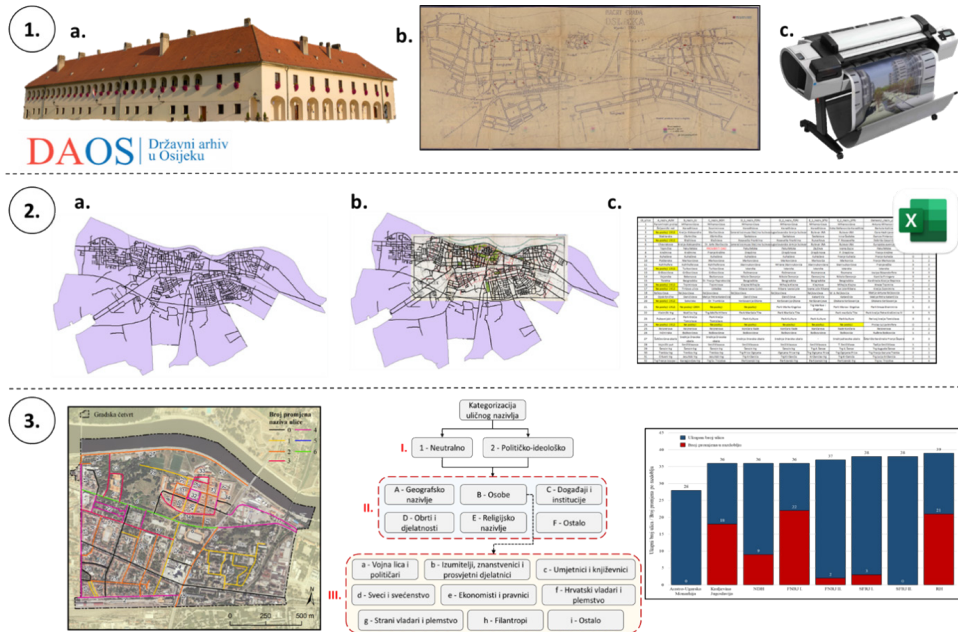
Danas je Osijek podijeljen na sedam gradskih četvrti, a Tvrđa, Gornji grad i Donji grad odabrani su za ovo istraživanje kao povijesno najvažnije i simbolički najreprezen- tativnije prostorne cjeline grada. Dijakronijske promjene uličnog nazivlja proučavaju se tijekom šest ključnih povijesno-političkih razdoblja 20. stoljeća: Austro-Ugarsku Monarhiju, Kraljevinu Jugoslaviju, Nezavisnu Državu Hrvatsku, Federativnu Narod- nu Republiku Jugoslaviju, Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju i Republi- ku Hrvatsku.

2. Metodologija

Metodologija istraživanja obuhvaća sljedećih nekoliko koraka koji su bili ključni za detekciju i analizu dijakronijskih promjena uličnog nazivlja grada Osijeka tijekom 20. stoljeća: 1) *prikupljanje i digitalizacija kartografskih prikaza i arhivskih podataka*, 2) *izrada GIS baze ulica i uličnog nazivlja* te 3) *analitičke operacije* (slika 1.).

Slika 1.

Koraci primijenjenog metodološkog okvira (1 – *prikupljanje i digitalizacija kartografskih prikaza i arhivskih podataka* (1a – Državni arhiv u Osijeku; 1b – kartografska građa DAOS-a; 1c digitalizacija kartografske građe uz pomoć profesionalnog skenera); 2 – *izrada GIS baze ulica i uličnog nazivlja* (a – Prikupljanje i nadopuna *open-source* GIS podataka o ulicama grada Osijeka; b – Georeferenciranje digitaliziranih karata; c – Izrada jedinstvene GIS baze povijesnih naziva ulica grada Osijek); 3 – *analitičke operacije*)

2.1. Prikupljanje i digitalizacija kartografskih arhivskih izvora

Prvi korak primijenjene metodologije obuhvaćao je temeljito prikupljanje relevantne arhivske i kartografske građe. Iz fonda Državnog arhiva u Osijeku prikupljeno je desetak povijesnih kartografskih prikaza grada Osijeka¹ iz različitih razdoblja 20. stoljeća, čime je omogućen izravan uvid u prostorno-vremenske promjene uličnog nazivlja. Svi odabrani kartografski izvori digitalizirani su uz pomoć profesionalnog skenera, pri čemu su zabilježeni podaci o godini izrade, mjerilu i odgovornim osobama za izradu te točnost svakog kartografskog prikaza.

¹ HR DAOS 10, predmetni spisi kutije 6174; 6175; 6255/6258

Osim kartografskih prikaza, analizirani su i drugi arhivski dokumenti poput zapisnika sjednica gradskih vijeća, službenih dokumenata katastarskih i drugih gradskih ureda, novinskih članaka i javnih proglašenja. Dodatno, korištena je i zbirka razglednica iz *Grafičke zbirke Zavičajne zbirke Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek* (Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek, 2022.), kao i službene Odluke Gradskog vijeća o imenovanju ulica za novija razdoblja (Službeni glasnik Grada Osijeka, 2022.). Zbog povijesnih okolnosti nije bilo moguće pribaviti cjelovitu dokumentaciju za razdoblje komunističke vlasti (1945.–1990.), što je metodološki ograničilo mogućnosti neposredne verifikacije nekih podataka iz tog razdoblja.

2.2. Izrada GIS baze ulica i uličnog nazivlja

Drugi korak metodologije obuhvaćao je izradu jedinstvene GIS baze ulica i uličnog nazivlja za sve tri analizirane gradske četvrti. Osnovu za izradu GIS baze ulica predstavljao je linijski sloj ulica preuzet iz *open-source web* GIS baze (Geofabrik, 2021.) koji je potom detaljno provjeren i usklađen sa službenim podacima o ulicama odabranih osječkih gradskih četvrti (Grad Osijek (2021.a; 2021.b; 2021.c)). Posebna pažnja posvećena je identifikaciji i nadopuni ulica koje nisu bile prisutne u inicijalnim *open-source* podacima (npr. Prolaz Julija Knifera), koje su digitalno vektorizirane na temelju digitalnog ortofoto snimaka Državne geodetske uprave (DOF DGU) u mjerilu 1:500 (DGU, 2022.). Svakoj ulici iz izrađene GIS baze pridružena je jedinstvena identifikacijska oznaka (ID), koja je omogućila sustavno praćenje i usporedbu njezina nazivlja tijekom svih analiziranih povijesnih razdoblja. Tako formirana GIS baza ulica predstavlja referentno stanje ulica i uličnog nazivlja iz 2022. godine prema kojemu se retrogradno analiziralo povijesno nazivlje preuzeto s arhivskih kartografskih prikaza. Pojedine ulice protežu se kroz više gradskih četvrti (npr. Europska avenija, Vukovarska cesta itd.), zbog čega su u analizi obrađene zasebno u okviru svake gradske četvrti dok su u ukupnoj statistici objedinjene i tretirane kao jedinstvene ulice. Takav pristup omogućuje detaljnu prostornu analizu promjena uličnog nazivlja unutar četvrti, uz zadržavanje konzistentnosti u prikazu ukupnih podataka o uličnom nazivlju.

Povijesni kartografski prikazi omogućuju analizu prostorno-vremenskih promjena te rekonstruiranje izgleda i obilježja nekadašnjih urbanih cjelina (Affek, 2013.; Cascón Katchadourian i Alberich Pascual, 2021.; Luft i Schiewe, 2021.a). Za pouzdane prostorne analize od presudne je važnosti kvalitetno georeferenciranje povijesnih karata (Cascón Katchadourian i dr., 2018.; Jovanović i Oreni, 2021.). Georeferenciranje digitaliziranih kartografskih prikaza odrađeno je u softveru ArcGIS 10.1, pri čemu je kao osnova za georeferenciranje korišten DOF DGU iz 2011. godine (DGU, 2022.). Georeferenciranje je provedeno u HTRS96 projekciji uz korištenje transformacije prilagođavanja (engl. *adjust*). Proces georeferenciranja uključivao je odabir najmanje 20 lako prepoznatljivih i nepromijenjenih veznih točaka na povijesnim kartama i DOF-u (npr. crkve, mostovi, utvrde), čime je postignuta visoka točnost georeferenciranja

(RMSE < 1 m). Nakon georeferenciranja izrađena GIS baza ulica preklapljena je s georeferenciranim kartama te je postupno nadopunjena atributima, pri čemu su svakoj ulici pridodani njezini nazivi za svako promatrano povijesno razdoblje.

2.3. Analitičke operacije

Završna faza obuhvaćala je niz analitičkih operacija zasnovanih na izrađenoj GIS bazi. Najprije su utvrđeni broj i vrsta promjena nazivlja za svaku pojedinu ulicu, odnosno broj različitih naziva koje je pojedina ulica imala kroz analizirana povijesna razdoblja. Potom je analizirana zastupljenost promjena uličnog nazivlja na razini četvrti, s naglaskom na razlikama među četvrtima, ali i unutar njih po prostornim zonama (povijesna jezgra, periferija, industrijska zona). Na kraju je izrađen sumarni pregled promjena na razini cijeloga grada, čime je omogućena identifikacija općih trendova i specifičnih prostornih obrazaca. Kriterij za identifikaciju povijesno-ideoloških promjena temeljen je na usporedbi nazivlja u susljednim povijesnim razdobljima (npr. usporedba naziva ulica u Kraljevini Jugoslaviji i Austro-Ugarskoj), što je u skladu s međunarodno priznatom metodologijom u području urbane toponimije (Rusu, 2020.; Rusu, 2021.).

3. Rezultati

3.1. Detektirane dijakronijske promjene uličnog nazivlja

Analiza dijakronijskih promjena uličnog nazivlja u tri najstarije osječke četvrti pružila je uvid u složen i dinamičan obrazac preimenovanja, koji jasno odražava političke, ideološke i identitetske promjene na lokalnoj i nacionalnoj razini tijekom 20. stoljeća. Detaljni tablični prikaz izrađene GIS baze ulica i uličnog nazivlja nalazi se u doktorskoj disertaciji Balen (2023.) dok se u nastavku iznose sažeti rezultati te prikaz najvažnijih dijakronijskih promjena uličnog nazivlja.

Tvrđa

U gradskoj četvrti Tvrđa od 39 analiziranih ulica 31 ulica (79,49 %) mijenjala je naziv najmanje jednom dok je samo 8 ulica (20,51 %) zadržalo isti naziv tijekom svih promatranih razdoblja (slika 2.A). Zabilježeno je ukupno 75 promjena naziva. Promjene nisu bile ravnomjerno raspoređene – najintenzivnije su zabilježene u središnjem dijelu Tvrđe, na ulicama i trgovima s velikom simboličkom vrijednošću za urbanu i povijesnu memoriju grada. Primjeri su Europska avenija, Trg sv. Trojstva i Park kralja Petra Krešimira IV., koji su u više navrata bili preimenovani, ovisno o političkom režimu i ideološkom kontekstu. Europska avenija posebno se ističe s čak pet promjena imena, od Chavrakove ulice preko Aleksandrove, dr. Ante Starčevića, Bulevara generalisimusa

Staljina, Bulevara Jugoslavenske narodne armije do današnjeg naziva. Slično i Trg sv. Trojstva doživljava cikluse preimenovanja u Vinski trg, Paradni trg, Glavni trg, Trg Franje Josipa I., Karagorgijev trg, Partizanski trg i ponovno Trg sv. Trojstva. Periferne ulice Tvrde (npr. one uz zidine ili manje prometne) znatno rjeđe mijenjaju naziv, često zbog slabije političke i reprezentativne važnosti. Varijabilnost se vidi i u broju različitih naziva: osam ulica nije mijenjalo naziv (20,51 %), 12 ulica imalo je dva naziva (30,77 %), devet ulica tri naziva (23,08 %), sedam ulica četiri naziva (17,95 %), dvije ulice pet naziva (5,13 %), a jedna ulica (Europska avenija) čak šest naziva (2,56 %) (slika 3.A).

Gornji grad

U Gornjem gradu od 85 ulica 52 ulice (61,18 %) mijenjale su naziv dok su 33 ulice (38,82 %) zadržale izvorni naziv tijekom svih šest analiziranih razdoblja (slika 2.B). Ukupno je zabilježeno 107 promjena naziva i 176 različitih naziva. Najviše promjena koncentrirano je na glavnim prometnicama i središnjim ulicama kao što su Europska avenija, Radićeva, Kapucinska i Županijska ulica. Te ulice prolazile su česta preimenovanja odražavajući političke diskontinuitete i potrebe režima za simboličkim prisvajanjem najekspoziranijih dijelova grada. Iznimka je Ulica Josipa Jurja Strossmayera koja je dobila ime još 1905. godine i zadržala ga tijekom svih političkih promjena, što potvrđuje da su stabilnost nazivlja i prostorna distribucija često povezani s prihvatljivim, univerzalnim kulturnim simbolima. S druge strane, periferne ulice i one koje su formirane u kasnijim fazama urbanizacije poput Vijenca Paje Kolarića ili naselja Stanka Vraza rjeđe su mijenjale ime i češće su imale neutralne, funkcionalne nazive (npr. Lička ulica, Đakovština, Vinkovačka ulica). Po broju promjena 19 ulica (22,35 %) imalo je jednu promjenu, 20 ulica (23,53 %) dvije promjene, pet ulica (5,88 %) tri promjene, sedam ulica (8,24 %) četiri promjene, a samo jedna ulica (1,18 %) pet promjena. Raspon broja različitih naziva također je širok: 33 ulice nisu mijenjale naziv (38,82 %), 26 ulica imalo je dva naziva (30,59 %), 17 ulica tri naziva (20 %), šest ulica četiri naziva (7,06 %), dvije ulice pet naziva (2,35 %), a jedna ulica šest naziva (1,18 %) (slika 3.B).

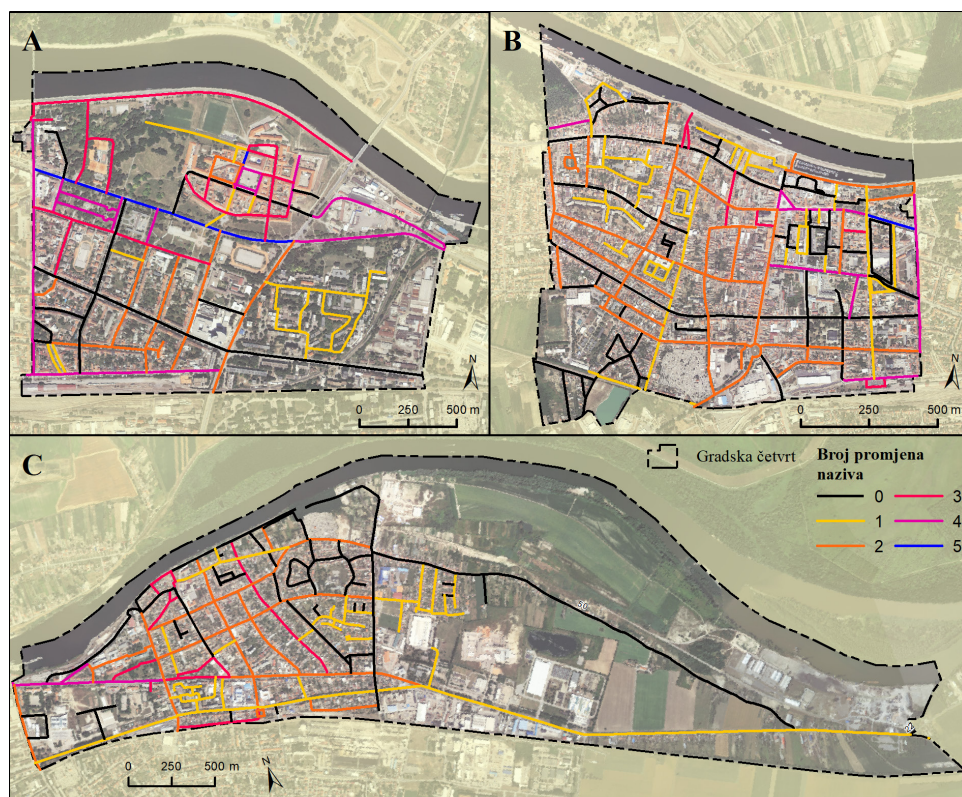
Donji grad

Donji grad sa 63 analizirane ulice ima najmanji ukupni broj promjena nazivlja: 69 promjena u 38 ulica (60,32 %) dok 25 ulica (39,68 %) nije mijenjalo naziv cijelo stoljeće (slika 2.C). Najveći broj promjena zabilježen je u urbanom središtu četvrti i uz glavne prometnice, dok su industrijske, rubne i novije ulice (npr. Tvornička, Vinogradska, Nemetin, Sarajevska) u većoj mjeri zadržavale izvorne, često neutralne ili funkcionalne nazive. Od ukupnog je broja 18 ulica (28,57 %) imalo jednu promjenu, 11 ulica (17,46 %) dvije promjene, sedam ulica (11,11 %) tri promjene, a četiri pro-

mnjene su zabilježene u samo dvije ulice (3,17 %). Ukupno su u toj četvrti korištena 122 različita naziva. Posebno je zanimljivo da je najveći broj promjena u Donjem gradu zabilježen nakon 1991. godine, kada su brojne ulice dobile nova imena u procesu dekomunizacije i nacionalne reafirmacije. U perifernim ulicama i onim nastalima kasnije, osobito tijekom socijalističkog širenja četvrti, zabilježeno je znatno manje promjena uličnog nazivlja. Kao i u Tvrđi i Gornjem gradu, u Donjem gradu zabilježena je velika varijabilnost broja naziva po ulici. Od 63 ulice njih 25 (39,68 %) zadržalo je isti naziv cijelog stoljeća dok je isto toliko ulica imalo dva različita naziva. Tri naziva imalo je sedam ulica (11,11 %), četiri naziva četiri ulice (6,35 %), a pet naziva dvije ulice (3,17 %) (slika 3.C).

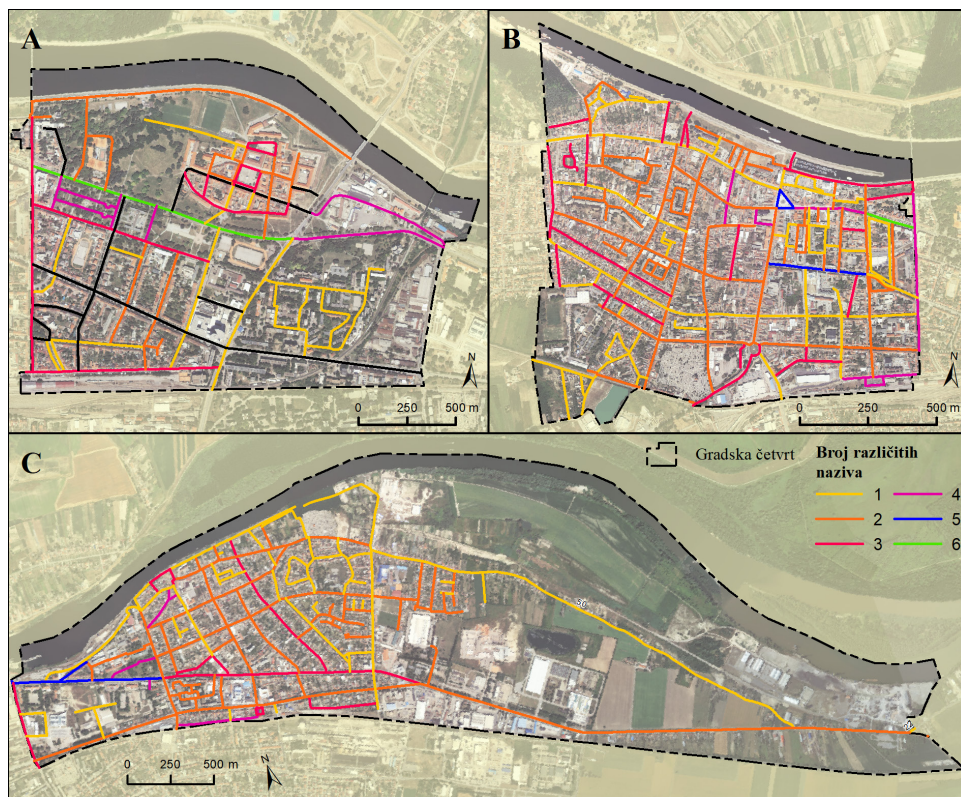
Slika 2.

Prikaz ukupnog broja promjena naziva pojedinih ulica unutar tri analizirane četvrti Grada Osijeka (A – Tvrđa, B – Gornji grad, C – Donji grad).

Slika 3.

Prikaz ukupnog broja različitih naziva pojedinih ulica unutar tri analizirane četvrti Grada Osijeka (A – Tvrđa, B – Gornji grad, C – Donji grad).

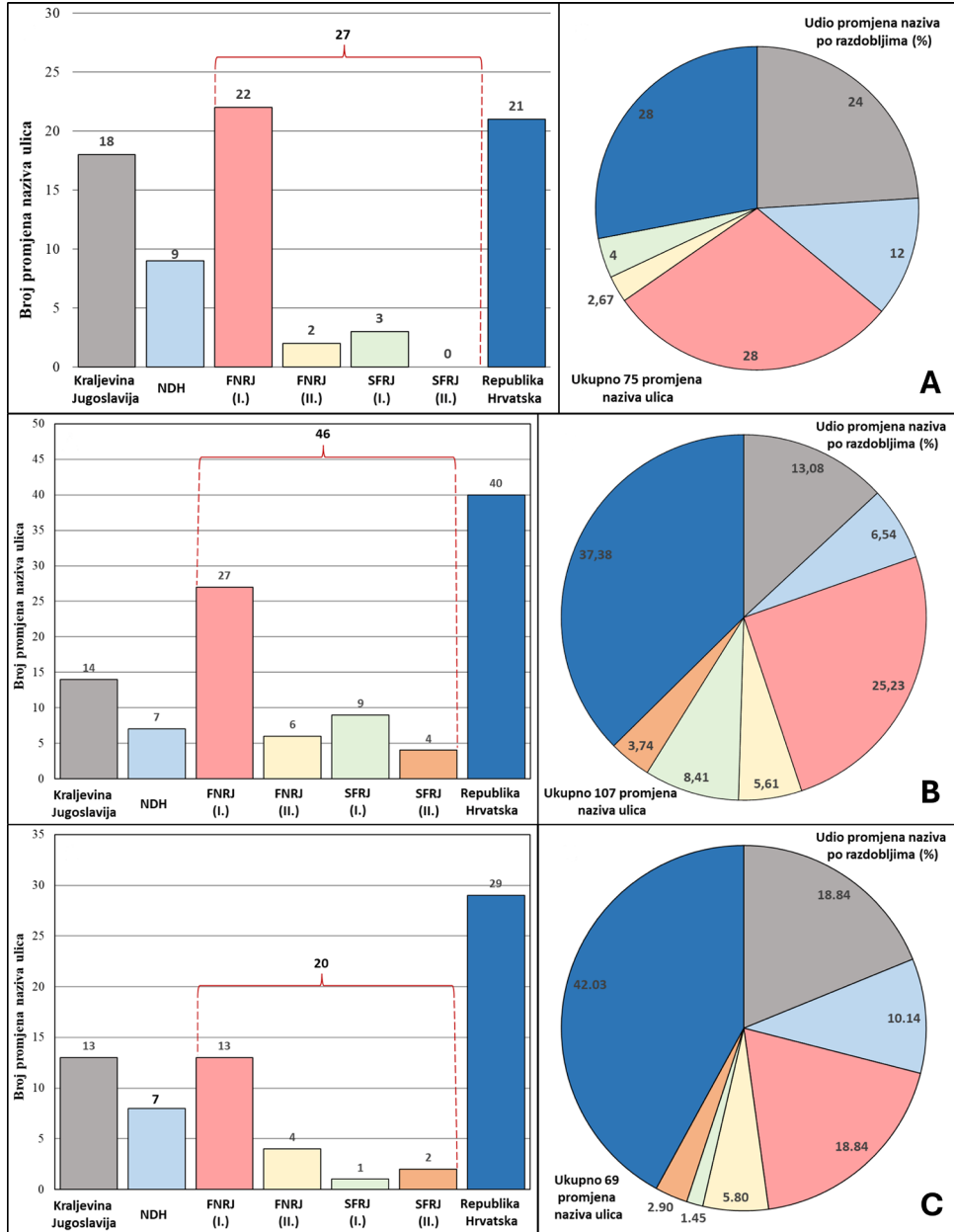
3.2. Zastupljenost promjena uličnog nazivlja po analiziranim razdobljima

Analiza zastupljenosti promjena uličnog nazivlja po povijesnim razdobljima otkriva snažan utjecaj političkih promjena na urbano nazivlje te izraženu varijabilnost intenziteta i karaktera promjena tijekom 20. stoljeća (slika 4.).

Rezultati jasno pokazuju da je intenzitet i učestalost promjena uličnog nazivlja naj-snažnije izražen tijekom velikih političko-ideoloških promjena (uspostava Kraljevine Jugoslavije, NDH, komunističke Jugoslavije i Republike Hrvatske). Razlike u dinamici među četvrtima ovise o povijesnoj strukturi, stupnju urbanizacije i vremenu nastanka ulica – najstarije i simbolički najvažnije ulice bile su najpodložnije političkim intervencijama dok su periferne i novije ulice ostajale stabilnije. Posebno se ističe pojava rekanonizacije, odnosno vraćanja starijih naziva nakon promjene režima, što upućuje na važnost urbane memorije i kontinuiteta identiteta unatoč povijesnim diskontinuitetima. U nastavku su izdvojeni ključni trendovi i interpretacije za svaku analiziranu gradsku četvrtu.

Slika 4.

Zastupljenost promjena uličnog nazivlja po analiziranim razdobljima (A – Tvrdá; B – Gornji grad; C – Donji grad)

Tvrđa

U Tvrđi su promjene uličnog nazivlja tijekom 20. stoljeća izrazito heterogeno raspoređene među pojedinim povijesnim razdobljima s jasnom dominacijom preimenovanja u vremenima naglih političko-ideoloških smjena (slika 4.A). Ukupno je zabilježeno 75 promjena, a najviše ih je bilo tijekom Kraljevine Jugoslavije, razdoblja FNRJ i Republike Hrvatske, odnosno gotovo 75 % svih promjena uličnih naziva. Najviše promjena zabilježeno je u najvećoj ulici, današnjoj Europskoj aveniji (slika 5.). Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije promjene su zahvatile čak 50 % svih ulica Tvrđe, odnosno 18 od 36 ulica. Kada se uzme u obzir da je tijekom Austro-Ugarske Tvrđa imala 28 ulica, promjena režima rezultirala je zamjenom čak 78,6 % tadašnjih naziva, s naglaskom na uklanjanje austro-ugarskih i zanatskih naziva te uvođenje novih naziva, usklađenih s jugoslavenskom ideologijom. Tako je, primjerice, Trg Franje Josipa I. postao Karagjorgjev trg, a Chavrakova ulica preimenovana je u Ulicu Kralja Aleksandra I. Za vrijeme NDH promijenjeno je nazivlje u 25 % svih tadašnjih ulica (9 od 36), s jasno izraženim političko-ideološkim motivima. Zbog ratnih okolnosti proces preimenovanja bio je ubrzan, zbog čega su postojeći nazivi samo precrtani, a novi nadopisani uz prethodne nazive. Primjerice, Trg oslobođenja i ujedinjenja postaje Trg Adolfa Hitlera, a Tiršova ulica postaje Ustaška ulica. S dolaskom FNRJ nakon Drugog svjetskog rata komunistička je vlast u vrlo kratkom roku promijenila naziv u 22 od 36 ulica (promjena 61,1 % naziva ulica). Ulice su dobivale nazive povezane s antifašističkim i komunističkim simbolima: Trg Adolfa Hitlera postaje Park maršala Tita, Trg sv. Trojstva postaje Partizanski trg, Starčevićeva postaje Bulevar generalisimusa Staljina, Ustaška ulica postaje Ulica Ribara Ivana (Lole). Nakon raskola sa SSSR-om uklonjeni su nazivi povezani sa Sovjetskim Savezom (npr. Bulevar generalisimusa Staljina preimenovan je u Bulevar Jugoslavenske armije). U razdoblju SFRJ promjene su značajno usporene: utvrđene su samo tri (promjena 7,9 % naziva ulica), najčešće vezane uz zamjenu neutralnih naziva ili rekanonizaciju prijašnjih. Nakon osamostaljenja Republike Hrvatske dolazi do još jednog velikog vala promjena: preimenovana je 21 ulica od 39 (promjena 53,8 % naziva ulica), većinom kao vraćanje starijih, povijesnih naziva i uklanjanje komunističke simbolike. Dio ulica dobiva posve nova imena odražavajući novi društveni i nacionalni identitet.

Slika 5.

Promjene uličnog nazivlja na primjeru Europske avenije

(A – Austro-Ugarska Monarhija; B – Kraljevina Jugoslavija; C – NDH; D – FNRJ (I.); E – FNRJ (II.); F – SFRJ)

Gornji Grad

U Gornjem gradu ukupno je zabilježeno 107 promjena nazivlja. Najintenzivnije razdoblje promjena bilo je razdoblje komunističke vlasti (FNRJ + SFRJ), koji čini 42,99 % svih promjena, ali i razdoblje nakon osamostaljenja Hrvatske, s 40 promjena (promjena 37,38 % naziva ulica) (slika 4.B). Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije nazivlje je promijenjeno u 14 ulica, uz izgradnju 12 novih. Uvedeni su brojni nazivi povezani s novom državom i vladajućom dinastijom, a promjene su pretežito bile koncentrirane na glavne gradske prometnice i trgove: Kolodvorska postaje Radićeva, Chavrakova postaje Ulica kralja Aleksandra I., a tadašnji Khuen-Hedervaryjev trg postaje Trg kralja Petra (slika 6.). Tijekom NDH promjene su zahvatile sedam ulica (promjena 6,5 % naziva ulica), uz minimalan broj novoizgrađenih ulica. Fokus je bio na uklanjanju nazivlja vezanog uz Kraljevinu Jugoslaviju i uvođenju naziva podobnih novom režimu. Primjer su preimenovanja Ulice kralja Aleksandra I. u Ulicu dr. Ante Starčevića, Čehoslovačke ulice u Slovačku te Trga kralja Petra u Trg dr. Pavelića (slika 6.). Komunistička vlast (FNRJ) donosi 27 promjena u prvim godinama (promjena 25,2 % naziva ulica) i još šest ulica u nastavku (promjena 5,6 % naziva ulica). Ulice i trgovi dobivaju

nazive povezane s antifašističkim borbama, partizanima, jugoslavenskim političarima i komunističkom ikonografijom (npr. Reiznerova postaje Rade Končara, Ružina postaje Maksima Gorkog). Djelomična rekanonizacija također je prisutna (npr. Zvonimirova vraća naziv Karadžićeva). U razdoblju SFRJ promjene postaju manje učestale (devet i četiri promjene, ukupno 8,4 % i 3,7 %). Najčešće su zamjene neutralnih imena, usklađivanje s urbanističkim promjenama i izgradnja novih ulica. Nakon 1991. godine osamostaljenje Hrvatske donosi veliki val promjena: u 40 ulica (promjena 47,05 % naziva ulica) nazivlje je izmijenjeno, većinom kao uklanjanje komunističkih naziva i povratak ili uvođenje novih, nacionalno ili povijesno inspiriranih imena.

Slika 6.

Istaknute promjene uličnog nazivlja unutar gradske četvrti Gornji grad (A – Austro-Ugarska Monarhija; B – Kraljevina Jugoslavija; C – NDH; D – FNRJ)

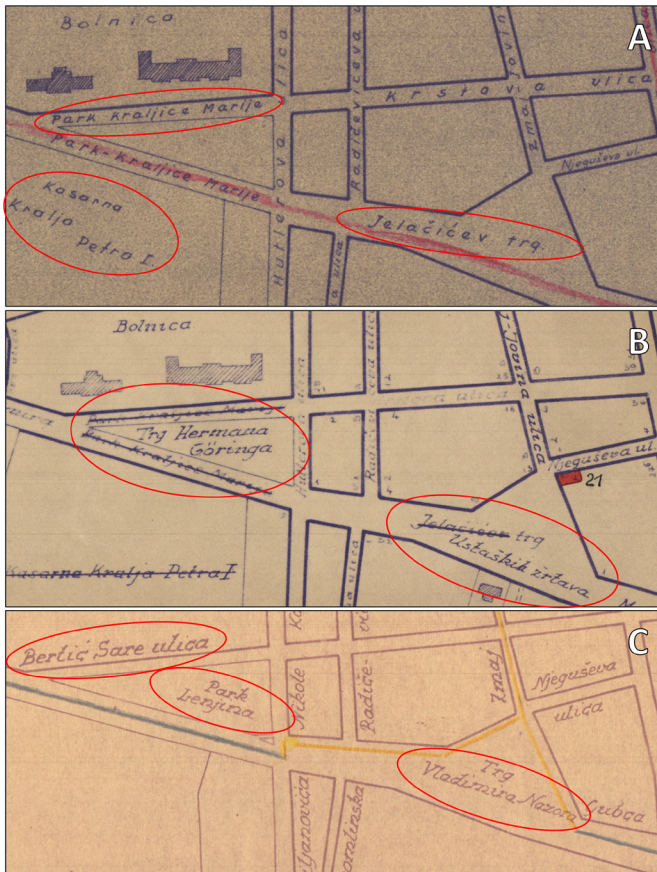
Donji grad

U Donjem gradu ukupno je zabilježeno 69 promjena nazivlja. Najveći broj promjena zabilježen je u razdoblju Republike Hrvatske (promjena 42,3 % naziva ulica) dok je tijekom komunističke vlasti promijenjeno 20 ulica (promjena 28,98 % naziva ulica) (slika 4.C). Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije promijenjeni su nazivi u 13 od tadašnjih 36 ulica (promjena 18,8 % naziva ulica). Promjene su zahvatile većinu glavnih ulica uvodeći nazive s konotacijama vezanim za kraljevsku obitelj i novu državnu strukturu

(npr. Park kraljice Marije, Prijestolonasljednika Petra ulica, Vojvode Mišića, Trg oslobođenja) (slika 7.). Za vrijeme NDH promjene su obuhvatile osam ulica (promjena 10,1 % naziva ulica), opet s fokusom na uklanjanje jugoslavenskih i kraljevskih naziva te uvođenje ustaški i nacionalno podobnih imena. Ističe se i fenomen relokacije nazivlja – npr. Jelačićev trg postaje Trg ustaških žrtava, a ime bana Jelačića seli se na manju, sporednu ulicu. U razdoblju FNRJ promijenjena su imena u 13 ulica odmah nakon rata i u još četiri naknadno (ukupno 24 % tadašnjih ulica), ponajviše na najvažnijim ulicama i trgovima uvođenjem komunističkih i partizanskih toponima (npr. Lenjinov park, Ulica Sare Bertić, Sekulića Stjepana). Tijekom SFRJ promjene postaju rijetke (jedna do dvije ulice), a prevladava urbanistička ekspanzija i izgradnja novih ulica s uglavnom neutralnim ili politički motiviranim imenima. Nakon osamostaljenja Hrvatske uslijedio je najveći val promjena, pri čemu je nazivlje izmijenjeno u 29 od 63 ulice (promjena 46 % naziva ulica), uglavnom kao uklanjanje komunističkih i partizanskih naziva te vraćanje povijesnih ili uvođenje novih nacionalno značajnih imena.

Slika 7.

Istaknute promjene uličnog nazivlja unutar gradske četvrti Donji grad (A – Kraljevina Jugoslavija, B – NDH; C – FNRJ)

4. Rasprava

Dobiveni rezultati potvrđuju da je ulično nazivlje u Osijeku tijekom 20. stoljeća bilo pod snažnim utjecajem političkih prevrata, što je u skladu s trendovima zabilježenima u brojnim postsocijalističkim sredinama (Light, Nicolae i Suditu, 2002.; Gill, 2005.; Palonen, 2008.; Rusu, 2019.). Ulični toponimi funkcioniraju kao sredstvo simboličke kontrole nad prostorom te omogućuju režimima da reinterpreteraju urbanu prošlost i projiciraju poželjnu verziju kolektivnog pamćenja (Azaryahu, 1996.; Rose-Redwood i dr., 2010.). Najveće promjene zabilježene su u razdobljima političkih prevrata, kada dolazi do žurnih i često sustavnih preimenovanja, osobito u razdoblju komunističke vlasti i nakon osamostaljenja Republike Hrvatske.

Kao i u drugim hrvatskim gradovima poput Zagreba i Splita, i u Osijeku se mogu uočiti slični obrasci promjena uličnog nazivlja (Šakaja i Crljenko, 2017.; Mirošević i Borzić, 2014.). No, dok su glavni gradovi često bili središta političke simbolike i javnog otpora (npr. otpor uklanjanju Titova trga u Zagrebu), Osijek se odlikuje tišim obrascem tranzicije, bez izraženih javnih polemika, ali uz jasno prepoznatljivu dinamiku preimenovanja i rekanonizacije.

Pojava tzv. „neutralnih“ ili neideoloških naziva poput geografskih ili kulturnih toponima potvrđuje nalaze drugih autora koji pokazuju da se takvi nazivi najčešće zadržavaju u svim režimima (Azaryahu, 1997.; Šakaja i Stiperski, 2007.). U Osijeku su to uglavnom ulice nazvane po kulturnim djelatnicima, biskupu Strossmayeru ili geografskim pojmovima, koji se nisu mijenjali ni u najturbulentnijim razdobljima.

Rezultati ukazuju i na važnost prostornih čimbenika – središnje gradske ulice i trgovi pretrpjeli su najviše promjena, što je u skladu s nalazima Tuccija i sur. (2011.) za Italiju i Rusua (2021.) za Rumunjsku, koji tvrde da režimi ciljano mijenjaju simbolički reprezentativne prostore kako bi povećali vidljivost svoje ideologije.

U analitičkom smislu ovaj rad metodološki doprinosi literaturi primjenom GIS analize, koja je u međunarodnoj literaturi sve prisutnija (Czeczynski, 2008.; Affek, 2013.; Luft i Schiewe, 2021.b), ali u hrvatskom kontekstu još uvijek nedovoljno iskorištena. Prostorno-vremenska vizualizacija promjena nazivlja omogućuje jasnije razumijevanje obrazaca preimenovanja i njihovih kontekstualnih uzroka.

5. Zaključak

Provedena dijakronijska analiza promjena uličnog nazivlja u povijesnoj jezgri Osijeka tijekom 20. stoljeća pokazala je snažnu povezanost između političkih prevrata i dinamike preimenovanja urbanog prostora. Rezultati potvrđuju da je najviše promjena nazivlja ulica zabilježeno upravo u razdobljima dubokih političko-ideoloških promjena –

osobito nakon uspostave novih državnih poredaka ili promjena režima, što je u skladu s obrascima utvrđenima i u drugim postsocijalističkim i srednjoeuropskim gradovima.

Autoritarni režimi, poput onih u razdoblju Kraljevine Jugoslavije, NDH ili komunističke Jugoslavije, isticali su se posebnom žurnošću i sistematičnošću u preimenovanju ključnih gradskih toponima, često s namjerom brisanja tragova prethodnih režima i nametanja novih kolektivnih identiteta kroz urbani krajolik. Posebno su središnje i simbolički važne gradske ulice i trgovi bili najpodložniji promjenama dok su periferne i manje značajne ulice zadržavale veći stupanj nazivnoga kontinuiteta.

Istodobno, vidljiva je i pojava rekanonizacije, odnosno vraćanja starijih povijesnih naziva, što upućuje na važnost urbane memorije i kontinuiteta identiteta unatoč povijesnim diskontinuitetima. Nazivi ulica koji su ostali nepromijenjeni u više režima najčešće su vezani uz univerzalno prihvaćene kulturne, vjerske ili geografske toponime, čime se potvrđuje pretpostavka da „neutralni“ nazivi imaju najveću otpornost na političke intervencije.

Primjena GIS metodologije i digitaliziranih povijesnih kartografskih izvora omogućila je preciznu prostorno-vremensku analizu obrazaca promjena nazivlja, čime je ovaj rad pridonio metodološkoj inovativnosti unutar hrvatske urbane toponimije. Prostorna vizualizacija rezultata dodatno je potvrdila da su najintenzivnije promjene nazivlja zabilježene upravo u središnjim, povijesno najvažnijim zonama grada.

Zaključno, rezultati ovog istraživanja upotpunjuju razumijevanje međudnosa politike, identiteta i urbanog prostora u hrvatskom i širem postsocijalističkom kontekstu. Promjene uličnog nazivlja nisu tek tehnička administrativna kategorija, već reflektiraju dublje procese simboličke apropijacije prostora i dinamiku kolektivnog pamćenja. Sustavna dijakronijska i prostorna analiza temeljena na GIS pristupu pokazala se iznimno korisnom za proučavanje ovakvih fenomena i može poslužiti kao temelj za daljnja interdisciplinarna istraživanja u domeni urbane geografije, povijesti i kulturne antropologije.

Literatura

1. Affek, A. (2013). Georeferencing of historical maps using GIS, as exemplified by the Austrian Military Surveys of Galicia. *Geographia Polonica*, 86 (4): 375-390.
2. Azaryahu, M. (1996). The Power of Commemorative Street Names. *Environment and Planning D: Society and Space*, 14 (3): 311-330.
3. Azaryahu, M. (1997). German Reunification and the Politics of Street Names. *Political Geography*, 16 (6): 479-493.
4. Balen, B. (2023). *Semiotičke promjene uličnoga nazivlja grada Osijeka tijekom 20. stoljeća* (doktorska disertacija, Sveučilište u Osijeku Josip Juraj Strossmayer).
5. Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.
6. Cascón Katchadourian, J. and Alberich Pascual, J. (2021). The georeferencing of old cartography in geographic information systems (GIS): review, analysis and comparative study of georeferencing software. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 46: 339-346.
7. Cascón Katchadourian, J.; Ruiz Rodríguez, A. Á. and Alberich Pascual, J. (2018). Uses and applications of georeferencing and geolocation in old cartographic and photographic document management. *El profesional de la información*, 27, n. 1: 202-212.
8. Czepczyński, M. (2008). *Cultural Landscapes of Post-Socialist Cities: Representation of Powers and Needs*. Aldershot: Ashgate.
9. Državni arhiv u Osijeku. (2022). *Fond 10: Predmetni spisi (kutije 6174, 6175, 6255–6258)* [Arhivska građa]. HR-DAOS.
10. Gill, G. (2005). Changing Symbols: The Renovation of Moscow Place Names. *The Russian Review*, 64 (3): 480-503.
11. Jovanović, D. and Oreni, D. (2021). The methodology to systematise, present and use historical cartography: potentials and limits to analyse and enhance widespread historical centres in Northern Italy. *International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 46: 339-346.
12. Light, D.; Nicolae, I. and Suditu, B. (2002). Toponymy and the Communist City: Street Names in Bucharest, 1948–1965. *GeoJournal*, 56 (2): 135-144.
13. Luft, J. and Schiewe, J. (2021a). Analysing Place Name Changes Using GIS. *Cartographica*, 56 (2): 148-161.
14. Luft, J. and Schiewe, J. (2021b). Automatic content-based georeferencing of historical topographic maps. *Transactions in GIS*, 25 (6): 2888-2906.
15. Magaš, D. (2013). *Geografija Hrvatske*. Zadar: Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru; Meridijani.
16. Mirošević, L. i Borzić, M. (2014). Ulična nomenklatura grada Splita kao odraz političkih i kulturnih promjena. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, 44 (37): 187-201.

17. Palonen, E. (2008). The City-Text in Post-Communist Budapest: Street Names, Memorials, and the Politics of Commemoration. *GeoJournal*, 73 (3): 219-230.
18. Rose-Redwood, R.; Alderman, D. and Azaryahu, M. (2010). Geographies of toponymic inscription: New directions in critical place-name studies. *Progress in Human Geography*, 34 (4): 453-470.
19. Rusu, M. S. (2019). Shifting urban namescapes: Street name politics and toponymic change in a Romanian (ised) city. *Journal of Historical Geography*, 65: 48-58.
20. Rusu, M. S. (2020). Political patterning of urban namescapes and post-socialist toponymic change: A quantitative analysis of three Romanian cities. *Cities*, 103: 102773.
21. Rusu, M. S. (2021). Sequencing toponymic change: A quantitative longitudinal analysis of street renaming in Sibiu, Romania. *Plos one*, 16 (5): e0251558.
22. Sršan, S. (1996). *Povijest Osijeka*. Povijesni arhiv u Osijeku.
23. Sršan, S. (2001). *Ulice i trgovi grada Osijeka: povijesni pregled*. Državni arhiv u Osijeku.
24. Sršan, S. (2008). *Osijek: kulturno-povijesni vodič*. Državni arhiv u Osijeku.
25. Šakaja, M. i Crljenko, I. (2017). Periferni gradski tekst: imenovanje ulica i trgova u Zagrebu i Rijeci. *Etnološka tribina*, 40: 25-44.
26. Šakaja, M. i Stiperski, Z. (2007). Ulična nomenklatura kao element kulturnog pamćenja grada Zagreba. *Hrvatski geografski glasnik*, 69 (2): 71-90.
27. Tucci, M.; Ronza, R. W. and Giordano, A. (2011). Fragments from many pasts: layering the toponymic tapestry of Milan. *Journal of Historical Geography*, 37 (3): 370-384.

Izvori

1. Državna geodetska uprava. (2022). Digitalni ortofoto 2011 – mrežna usluga pregleda za anonimne korisnike (WMS). Pregledano 19. ožujka 2022. (<https://dgu.gov.hr/vijesti/mrezne-usluge-prostornih-podatakadrzavne-geodetske-uprave/5015>)
2. Grad Osijek. (2021a). *Gradska četvrt Tvrđa*. Pregledano 19. ožujka 2022. (<https://www.osijek.hr/mjesnasamouprava/mjesni-odbori-i-gradske-cetvrti/gradska-cetvrt-tvrda/>)
3. Grad Osijek. (2021b). *Gradska četvrt Gornji grad*. Pregledano 2. travnja 2021. (<https://www.osijek.hr/mjesna-samouprava/mjesni-odbori-i-gradske-cetvrti/gradskacetvrt-gornji-grad/>)
4. Grad Osijek. (2021c). *Gradska četvrt Donji grad*. Pregledano 2. travnja 2021. (<https://www.osijek.hr/mjesna-samouprava/mjesni-odbori-i-gradske-cetvrti/gradskacetvrt-donji-grad/>)
5. Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek. (2022). *Razglednice Grada Osijeka: Grafičke zbirke Zavičajne zbirke*. Pregledano 19. ožujka 2022. (https://www.gskos.unios.hr/index.php/razglednice_grada_osijeka/)

6. Geofabrik. (2021). *Geofabrik downloads: Download OpenStreetMap data for Croatia*. Pregledano 2. travnja 2021. (<https://download.geofabrik.de/europe/croatia.html>)
7. Grad Osijek. (2022). *Službeni glasnik Grada Osijeka*. Pregledano 21. siječnja 2022. (<https://www.osijek.hr/sluzbeni-glasnik/>)

Political Turning Points and Urban Memory: Changes in the Street Names of Osijek in the Twentieth Century

Barbara Balen

Josip Juraj Strossmayer University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department for Art History, Osijek, Croatia
e-mail: bbalen@ffos.hr

Abstract

Street-name changes throughout the twentieth century offer a particularly clear lens through which to examine political upheavals and ideological reconfigurations. Acts of naming and re-naming streets both reflect critical political turning points and constitute attempts to inscribe hegemonic narratives into public space. In postsocialist contexts, the study of urban toponymy is especially significant, as it reveals how successive regimes reconstruct urban identity through the symbolic appropriation of space. While street-name changes in several major Croatian cities (Zagreb, Split, Rijeka) have received scholarly attention, Osijek has thus far remained largely absent from systematic analysis.

This article examines diachronic transformations of street nomenclature in the three oldest districts of Osijek—Tvrđa (the Fortress), Upper Town, and Lower Town—across six major political regimes of the twentieth century: the Austro-Hungarian Monarchy, the Kingdom of Yugoslavia, the Independent State of Croatia, the Federal People's Republic of Yugoslavia, the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, and the Republic of Croatia. Drawing on digitised archival cartographic sources from the State Archives in Osijek and employing spatial-analytical GIS methods, the study offers a fine-grained analysis of naming practices over time. The findings demonstrate that street-name changes were most pronounced during periods of political and ideological rupture, particularly under socialist rule and in the aftermath of Croatian independence. Central streets of high historical and symbolic value were disproportionately affected, whereas peripheral and more recently developed streets tended to exhibit greater nominal continuity.

By foregrounding the entanglement of political power, urban identity, and spatial practices, this article contributes to broader debates on postsocialist urban transformation. Methodologically, it advances research on urban toponymy by integrating GIS-based spatial analysis with archival sources. The results provide a foundation for future interdisciplinary research and offer empirically grounded insights relevant to urban policy-making concerning the preservation and transformation of public space nomenclature.

Key words: street names, geographic information system (GIS), political ideology, Osijek, 20th century, urban toponymy.